https://doi.org/10.63356/stes.soc.2026.014 УДК 323.1(=163.41):929Garašanin I.

NAČERTANIJE ILIJE GARAŠANINA KAO PROGRAM SRPSKE DRŽAVNE POLITIKE

Autori: JOVAN CONIĆ, Natalija Todorović
e-mail: jovanconic96@gmail.com , natalija.n.bogdanovic@gmail.com
Mentor: prof. dr Aleksandar Đorđević
Pravni fakultet u Nišu

Uvod: Rad analizira Načertanije Ilije Garašanina iz 1844. godine kao jedan od najznačajnijih dokumenata srpske državne i političke misli XIX veka. Njegov nastanak i sadržina sagledavaju se u kontekstu državnopravnog položaja Kneževine Srbije i političkih prilika tog vremena.

Cilj: Cilj rada je da se pravnoistorijskom analizom utvrdi značaj Načertanija za razvoj srpske državne politike, sa posebnim osvrtom na odnos između ograničenog državnopravnog položaja Kneževine Srbije i političkih ciljeva formulisanih u Garašaninovom programu.

Materijal i metode: Istraživanje se zasniva na istorijskim i pravnim izvorima i relevantnoj naučnoj literaturi. Primenjeni su istorijskopravni, normativni i uporedni metod.

Rezultati: Analiza pokazuje da Načertanije nije predstavljalo samo program spoljne i nacionalne politike, već i dugoročnu koncepciju jačanja srpske državnosti. Njegovi ciljevi prevazilazili su tadašnji položaj Srbije kao autonomne kneževine i ukazivali na težnju ka sve samostalnijem političkom delovanju.

Zaključak: Načertanije zauzima posebno mesto u razvoju moderne srpske državnosti. Njegov pravnoistorijski značaj ogleda se u raskoraku između formalno ograničenog položaja Kneževine Srbije i težnje ka vođenju samostalne i dugoročno osmišljene državne politike.

Ključne reči: Načertanije; Ilija Garašanin; Kneževina Srbija; srpska državna politika; državnopravni razvoj; državnost

UVOD

Razvoj moderne srpske državnosti tokom XIX veka odvijao se u složenim unutrašnjim i međunarodnim okolnostima. Posle Prvog i Drugog srpskog ustanka i postepenog izgrađivanja autonomnog položaja Srbije u okviru Osmanskog carstva, jedno od ključnih pitanja postalo je određivanje dugoročnih pravaca državne politike. Hatišerifi iz 1830. i 1833. godine značajno su proširili autonomiju Srbije, dok je Ustav iz 1838. godine uspostavio institucionalni okvir u kojem se tokom narednih decenija razvijala vlast Kneževine. Srbija je, međutim, i dalje bila formalno pod vrhovnom vlašću sultana, zbog čega njene mogućnosti za potpuno samostalno vođenje spoljne politike nisu odgovarale stepenu unutrašnje političke i institucionalne izgrađenosti države.

U takvim okolnostima nastalo je *Načertanije* Ilije Garašanina 1844. godine. Dokument je predstavljao pokušaj da se utvrde trajniji principi na kojima bi trebalo da počiva srpska državna politika. Već na početku *Načertanija* polazi se od potrebe da Srbija, poput drugih evropskih država, utvrdi plan svoje budućnosti i osnovna načela prema kojima će dugoročno voditi svoje državne poslove (Garašanin, 1844). Takvo polazište pokazuje da se dokument ne može posmatrati isključivo kao izraz tadašnjih spoljnopolitičkih okolnosti,

već i kao pokušaj strateškog promišljanja budućeg položaja Srbije.

Nastanak *Načertanija* bio je povezan i sa širim evropskim političkim kretanjima i delovanjem poljske emigracije okupljene oko kneza Adama Čartoriskog. Poseban značaj imao je plan Františeka Zaha, koji je poslužio kao jedna od neposrednih osnova za izradu Garašaninovog dokumenta. Ipak, Garašanin nije jednostavno preuzeo Zahove koncepcije, već ih je prilagodio srpskim političkim interesima, postojećem položaju Kneževine i sopstvenom viđenju njene buduće uloge. Zbog toga se sadržina *Načertanija* mora sagledavati kao rezultat preplitanja evropskih političkih uticaja i srpske državne i političke tradicije (Bataković, 1994, pp. 157–183).

Poseban pravnoistorijski značaj *Načertanija* proizlazi iz okolnosti da je nastalo u državi koja još nije posedovala punu međunarodnopravnu nezavisnost, dok je istovremeno formulisalo politiku koja je po svojim ciljevima prevazilazila postojeći položaj autonomne Kneževine. Garašanin je polazio od procene da Srbija, kao mala država, ne može trajno ostati u postojećem položaju, već da svoju budućnost mora graditi kroz plansko političko delovanje i povezivanje sa okolnim narodima (Garašanin, 1844). Upravo raskorak između postojećeg državnopravnog položaja Srbije i dugoročnih političkih ciljeva sadržanih u *Načertaniju* predstavlja jedno od ključnih pitanja njegove pravnoistorijske analize.

Predmet ovog rada jeste analiza *Načertanija* kao programa srpske državne politike, sa posebnim osvrtom na državnopravne okolnosti njegovog nastanka, osnovne političke ideje sadržane u dokumentu i njegovo mesto u razvoju moderne srpske državnosti. Cilj rada nije da *Načertanije* posmatra izdvojeno od vremena u kojem je nastalo, niti da mu naknadno pripisuje značenja proistekla iz političkih procesa kasnijih epoha, već da njegovu sadržinu sagleda u okviru političkog i pravnog položaja Kneževine Srbije sredinom XIX veka. Na taj način moguće je potpunije oceniti njegov značaj kao jednog od prvih sistematski formulisanih programa dugoročne državne politike moderne Srbije.

DRŽAVNOPRAVNI POLOŽAJ KNEŽEVINE SRBIJE U VREME NASTANKA NAČERTANIJA

Razumevanje političkih ideja sadržanih u *Načertaniju* zahteva prethodno sagledavanje državnopravnog položaja Kneževine Srbije sredinom XIX veka. U vreme nastanka ovog dokumenta Srbija nije bila nezavisna država, već autonomna kneževina pod vrhovnom vlašću Osmanskog carstva. Njena državnost, međutim, već je bila zasnovana na relativno razvijenom pravnom okviru koji su činili međunarodni ugovori, osmanski pravni akti i propisi koje su donosile same srpske vlasti. Poseban značaj za izgradnju takvog položaja imali su Jedrenski mir iz 1829. godine i hatišerifi iz 1830. i 1833. godine, kojima je postavljen pravni osnov široke unutrašnje autonomije Srbije (Ljušić, 2008, pp. 131–135).

Hatišerifom iz 1830. godine Srbija je dobila značajna prava unutrašnje samouprave, dok je Milošu Obrenoviću priznato nasledno kneževsko dostojanstvo. Dalje teritorijalno i političko učvršćivanje autonomije usledilo je Hatišerifom iz 1833. godine. Na taj način postepeno je izgrađivan poseban položaj Srbije unutar Osmanskog carstva: sultanova vrhovna vlast formalno je opstajala, ali je prostor neposrednog delovanja osmanskih vlasti u unutrašnjim poslovima Kneževine postajao sve uži. Državnopravni razvoj Srbije u ovom periodu stoga je imao karakter postepenog proširivanja unutrašnje samostalnosti, bez istovremenog sticanja potpune spoljne nezavisnosti (Ljušić, 2008, pp. 131–136). Državnopravni razvoj Srbije u ovom periodu stoga je imao karakter postepenog proširivanja unutrašnje samostalnosti, bez istovremenog sticanja potpune spoljne nezavisnosti **(Hatišerif, 1830; Hatišerif, 1833; Ljušić, 2008, pp. 131–136).**

Važnu etapu u tom procesu predstavljao je Ustav iz 1838. godine, poznat kao Turski ustav. Njime je ograničena vlast kneza i ojačan položaj Saveta, čime je postavljen insti-

tucionalni okvir koji je u velikoj meri obeležio period ustavobraniteljske vladavine. Politički sistem koji se razvio na njegovim osnovama počivao je na ograničavanju lične vlasti kneza i jačanju uloge Saveta i državne administracije. U takvim okolnostima postepeno se oblikovao činovnički i upravni aparat Kneževine, koji je imao značajnu ulogu u daljoj izgradnji srpske države (Jovanović, 1925; Ljušić, 2008, pp. 135–139).

Upravo u takvom političkom i pravnom okviru Ilija Garašanin je 1844. godine sastavio *Načertanije*. Postojao je očigledan raskorak između formalnog položaja Srbije kao autonomne kneževine i političkih ambicija koje su se postepeno razvijale unutar njene državne elite. *Načertanije* je taj raskorak izrazilo kroz dugoročnu koncepciju državne politike koja nije bila ograničena samo na očuvanje postojeće autonomije. U tom smislu, dokument se može posmatrati i kao izraz političke težnje da se postojeći stepen srpske državnosti postepeno nadogradi i da Srbija, koristeći promene u Osmanskom carstvu i međunarodnim odnosima, ojača svoj položaj i proširi mogućnosti samostalnog političkog delovanja (Bataković, 1994, pp. 157–183; Ljušić, 2008, pp. 131–174).

ILIJA GARAŠANIN I NASTANAK NAČERTANIJA

Ilija Garašanin pripada krugu najznačajnijih srpskih državnika XIX veka, a njegovo političko delovanje bilo je neraskidivo povezano sa periodom ustavobraniteljske vlasti. U vreme nastanka *Načertanija* obavljao je dužnost ministra unutrašnjih dela i već je zauzimao značajno mesto u državnom i političkom životu Kneževine Srbije. Ustavobraniteljski period obeležilo je postepeno uređivanje državne uprave i jačanje činovničkog aparata, a Garašanin je upravo u takvom sistemu izgradio svoj politički položaj i shvatanje državne vlasti (Jovanović, 1925; Ljušić, 2008, pp. 154–156).

Njegovo *Načertanije* predstavljalo je najpotpuniji izraz nastojanja da se, uporedo sa unutrašnjim izgrađivanjem države, odrede i dugoročniji pravci njene spoljne i nacionalne politike. Na nastanak dokumenta značajno je uticala poljska politička emigracija okupljena oko kneza Adama Čartoriskog. Nakon neuspeha poljskog ustanka 1830–1831. godine, politički krug oko Čartoriskog nastojao je da oslabi uticaj Rusije i Austrije na Balkanu i uspostavi saradnju sa balkanskim narodima. U okviru takve politike, Čartoriski je svoje ideje o budućoj ulozi Srbije izložio u političkim savetima upućenim srpskim državnicima. Njegov saradnik František Zah potom je 1844. godine sastavio *Plan slovenske politike Srbije*, koji je neposredno poslužio Garašaninu kao osnova prilikom izrade *Načertanija* (Stranjaković, 1939; Bataković, 1994, pp. 157–166).

Međutim, *Načertanije* se ne može svesti na jednostavno preuzimanje Zahovog plana. Garašanin je polazni tekst menjao i prilagođavao političkim interesima i realnim mogućnostima Kneževine Srbije. Uporedna analiza ovih dokumenata pokazuje da je određene ideje zadržao, dok je druge suzio ili preoblikovao, dajući konačnom tekstu izraženiji srpski državnopolitički karakter. Zbog toga Bataković (1994, pp. 166–174) nastanak *Načertanija* posmatra kao rezultat preplitanja stranih političkih uticaja sa srpskom političkom i istorijskom tradicijom, a ne kao prosto preuzimanje programa poljske emigracije.

Suština Garašaninovog pristupa vidljiva je već u početnim delovima *Načertanija*. Srbija je trebalo da utvrdi dugoročan plan svoje politike i da svoje buduće delovanje ne prepušta promenljivim međunarodnim okolnostima. Garašanin je polazio od činjenice da je Srbija mala država čiji postojeći položaj nije odgovarao njenim budućim političkim ciljevima, zbog čega je smatrao da je neophodno plansko povezivanje sa okolnim narodima (Garašanin, 1844). Sam dokument time dobija karakter dugoročnog državnog programa, a ne samo odgovora na trenutne spoljnopolitičke prilike.

Istovremeno, *Načertanije* je dugo ostalo dokument poverljivog karaktera, namenjenog državnoj politici, a ne javnom političkom delovanju. Ta činjenica je važna za njegovo

pravnoistorijsko tumačenje, jer pokazuje da nije nastalo kao deklaracija namenjena mobilizaciji javnosti, već kao svojevrsna osnova za promišljanje i usmeravanje buduće državne politike. Upravo zbog toga njegov sadržaj treba prvenstveno analizirati u okviru političkih mogućnosti, interesa i ograničenja Kneževine Srbije sredinom XIX veka (Bataković, 1994, pp. 157–183).

NAČERTANIJE KAO PROGRAM SRPSKE DRŽAVNE POLITIKE

Osnovni značaj *Načertanija* ogleda se u pokušaju da se politika Kneževine Srbije izdigne iz okvira trenutnih političkih prilika i zasnuje na dugoročnim državnim interesima. Garašanin je smatrao da svaka uređena država mora imati jasno utvrđen plan svoje budućnosti, odnosno osnovna načela kojih će se pridržavati bez obzira na promene političkih okolnosti i nosilaca vlasti (Garašanin, 1844). U tom smislu, dokument predstavlja pokušaj sistematizovanja ciljeva srpske državne politike u trenutku kada Srbija još uvek nije bila međunarodno priznata kao nezavisna država.

SRBIJA IZMEĐU OSMANSKOG CARSTVA I VELIKIH SILA

Garašaninova politička koncepcija polazila je od procene da postojeći položaj Srbije nije mogao predstavljati trajno rešenje. Kneževina je sredinom XIX veka bila teritorijalno mala i međunarodnopravno ograničena država, zbog čega je njena budućnost u velikoj meri zavisila od odnosa velikih sila prema Osmanskom carstvu. U *Načertaniju* se zato naglašava potreba da Srbija pravilno proceni sopstveni položaj, snagu država koje je okružuju i političke promene koje bi mogle nastupiti na Balkanu (Garašanin, 1844).

Posebno mesto u takvom razmišljanju zauzimalo je pitanje budućnosti Osmanskog carstva. Garašanin je polazio od pretpostavke njegovog postepenog slabljenja i mogućnosti promene političkog poretka na Balkanu. Srbija u takvim okolnostima nije trebalo da ostane pasivni posmatrač, već da unapred razvije sopstvenu politiku prema oblastima i narodima koji su se još uvek nalazili pod osmanskom vlašću. Takav pristup pokazuje da *Načertanije* nije bilo usmereno samo na očuvanje već stečenih autonomnih prava, već na stvaranje uslova za znatno samostalnije političko delovanje Srbije (Bataković, 1994, pp. 174–178).

Odnos prema velikim silama takođe je zauzimao značajno mesto. Garašanin je bio svestan da Srbija sopstvene ciljeve ne može ostvarivati nezavisno od evropskog sistema međunarodnih odnosa. Istovremeno, međutim, državna politika nije smela biti u potpunosti podređena interesima bilo koje velike sile. Upravo se u tome može prepoznati jedan od važnih elemenata *Načertanija*: težnja da Srbija, uprkos ograničenom međunarodnom položaju, postepeno izgradi prostor za vođenje politike zasnovane na sopstvenim državnim interesima (Bataković, 1994, pp. 174–183; Bataković, 2014, pp. 81–106).

OKUPLJANJE OKOLNIH NARODA I JAČANJE POLOŽAJA SRBIJE

Jedna od osnovnih ideja *Načertanija* bila je da Srbija, zbog svoje veličine i tadašnjeg političkog položaja, ne može dugoročno opstati oslonjena isključivo na postojeće granice. Garašanin je budućnost Srbije povezivao sa političkim delovanjem prema okolnim narodima i oblastima, pri čemu je Srbiji namenjivao ulogu središta takvog okupljanja. U samom dokumentu naglašava se da Srbija ne bi trebalo da svoju politiku ograniči na postojeće granice, već da razvija veze sa srpskim stanovništvom i drugim narodima u svom okruženju (Garašanin, 1844).

Posebna pažnja bila je usmerena prema Bosni, Hercegovini, Crnoj Gori i severnoj Albaniji. Garašanin je smatrao da Srbija upravo na tom prostoru može ostvariti značajan

politički uticaj, zbog geografskog položaja, postojećih veza i političkih prilika. Predviđao je intenziviranje komunikacije, uspostavljanje veza sa uticajnim ljudima i stvaranje trajnijih kanala političkog delovanja (Garašanin, 1844). Time se pokazuje da zamišljena politika nije bila ograničena na deklarativno isticanje zajedničkih interesa, već je uključivala konkretna sredstva za postepeno širenje političkog uticaja Kneževine Srbije.

Odnos prema Bugarskoj takođe je zauzimao važno mesto. Garašanin je smatrao da je potrebno razvijati političke i kulturne veze i obratiti posebnu pažnju na obrazovanje, crkvena pitanja i širenje knjiga i drugih pisanih sadržaja. Takva sredstva ukazuju na shvatanje da se dugoročni državni ciljevi ne ostvaruju isključivo diplomatskim ili vojnim putem, već i kulturnim, prosvetnim i političkim delovanjem među stanovništvom (Garašanin, 1844).

Upravo je u ovom delu neophodno izbegavati naknadno pripisivanje *Načertaniju* političkih koncepcija koje su u potpunosti oblikovane tek u kasnijim istorijskim periodima. Bataković (1994, pp. 157–183) upozorava na potrebu da se dokument posmatra u okolnostima sredine XIX veka i u kontekstu različitih srpskih i evropskih političkih uticaja koji su učestvovali u njegovom oblikovanju. Zbog toga njegov sadržaj treba analizirati prvenstveno u odnosu na političke mogućnosti i ciljeve Kneževine Srbije 1844. godine, a ne kroz posledice političkih procesa koji su usledili nekoliko decenija kasnije.

SREDSTVA OSTVARIVANJA DRŽAVNE POLITIKE

Posebna vrednost *Načertanija* kao političkog programa ogleda se u tome što Garašanin nije ostao samo na formulisanju opštih ciljeva. Značajan deo dokumenta posvećen je sredstvima kojima bi Srbija trebalo da ostvaruje svoje interese. Pored diplomatskog delovanja, predviđeno je prikupljanje informacija o političkim i društvenim prilikama u okolnim oblastima, održavanje poverljivih veza sa uticajnim pojedincima, olakšavanje komunikacije preko granice, kao i kulturno i prosvetno povezivanje (Garašanin, 1844).

Takav pristup pokazuje relativno razvijeno shvatanje državne politike za tadašnje prilike. Garašanin je očigledno smatrao da ostvarivanje dugoročnih interesa zahteva kontinuitet, poznavanje prilika u susednim oblastima i stvaranje mreže političkih veza. Državna politika je na taj način zamišljena kao planska i trajna aktivnost državnih organa, a ne kao niz povremenih reakcija na međunarodne događaje.

Sa pravnoistorijskog stanovišta posebno je značajno što je ovakav program nastao u trenutku kada Srbija nije raspolagala punim spoljnim suverenitetom. Formalni položaj autonomne kneževine postavljao je jasna ograničenja njenom međunarodnom delovanju, dok je *Načertanije* istovremeno projektovalo Srbiju kao politički subjekt sposoban da definiše sopstvene dugoročne interese i aktivno utiče na odnose na Balkanu. U tom raskoraku između postojećeg pravnog položaja i projektovane političke uloge Srbije nalazi se jedna od najvažnijih osobenosti Garašaninovog programa.

Načertanije se zbog toga može posmatrati kao izraz postepenog prelaska od politike očuvanja autonomije ka politici dugoročnog jačanja srpske državnosti. Njegov cilj nije bio da ponudi neposredan pravni akt kojim bi se promenio status Kneževine, već da utvrdi političke pravce koji bi u povoljnim unutrašnjim i međunarodnim okolnostima mogli doprineti promeni njenog položaja. Upravo ta veza između realnog položaja Srbije 1844. godine i vizije njenog budućeg razvoja daje *Načertaniju* poseban značaj u istoriji srpske državne politike.

DRŽAVNOPRAVNI I ISTORIJSKI ZNAČAJ NAČERTANIJA

Pravnoistorijski značaj *Načertanija* proizlazi pre svega iz vremena i okolnosti u kojima je nastalo. Srbija 1844. godine nije bila nezavisna država, već autonomna kneževina čiji je položaj počivao na posebnim pravima stečenim u okviru Osmanskog carstva i potvrđenim aktima Porte i međunarodnim ugovorima. Nasuprot takvom formalnom položaju, Garašaninov program polazio je od Srbije kao političkog činioca koji treba da utvrdi sopstvene dugoročne interese i da planski radi na njihovom ostvarivanju. U tome se uočava razlika između tadašnjeg pravnog položaja Kneževine i političke uloge koja joj je namenjena u *Načertaniju*.

Sam dokument, pri tome, nije imao karakter pravnog akta niti je mogao neposredno menjati državnopravni položaj Srbije. Njegov značaj nalazio se na drugom nivou. *Načertanije* je formulisalo pravce državnog delovanja koji su prevazilazili pitanje očuvanja već stečene autonomije. Dotadašnja borba Srbije bila je u velikoj meri usmerena na sticanje, potvrđivanje i zaštitu prava dobijenih od Osmanskog carstva. Garašaninova koncepcija pokazivala je drugačiji pristup: postojeći položaj više se nije posmatrao kao krajnji domet srpske državnosti, već kao polazna osnova njenog budućeg razvoja (Garašanin, 1844).

U tom smislu može se govoriti o postepenoj promeni karaktera srpske državne politike. Od politike koja je tokom prethodnih decenija prvenstveno bila usmerena na uređivanje unutrašnje autonomije i ograničavanje neposredne osmanske vlasti, sredinom XIX veka počinje jasnije da se oblikuje politika koja računa sa mogućnošću promene postojećeg poretka na Balkanu. Garašanin je takvu mogućnost povezivao sa slabljenjem Osmanskog carstva, ali je istovremeno bio svestan da bi budućnost Balkana mogla postati predmet interesa velikih evropskih sila. Srbija je zato, prema njegovom shvatanju, morala da ima sopstveni plan i da svoje delovanje ne zasniva isključivo na politici drugih država (Bataković, 1994, pp. 174–183).

Značaj *Načertanija* ogleda se i u pokušaju da se državnoj politici obezbedi određeni kontinuitet. Dugoročni interesi države nisu vezivani samo za ličnost vladaoca ili trenutno stanje međunarodnih odnosa. Takav pristup posebno dobija na značaju kada se ima u vidu da su politički život Srbije prve polovine XIX veka obeležavali dinastički sukobi, ustavne promene i borba oko raspodele vlasti između kneza i Saveta (Jovanović, 1925). Nasuprot takvoj političkoj promenljivosti, *Načertanije* je polazilo od potrebe postojanja trajnijih načela državne politike, koja bi usmeravala delovanje Srbije nezavisno od neposrednih političkih okolnosti. Istovremeno, njegov istorijski značaj ne treba određivati na osnovu kasnijih događaja niti mu pripisivati značenja koja njegov tekst i okolnosti nastanka ne mogu da potvrde. Činjenica da su pojedini ciljevi srpske politike u drugoj polovini XIX i početkom XX veka imali dodirnih tačaka sa idejama iz 1844. godine ne znači da su kasniji događaji predstavljali neposredno sprovođenje Garašaninovog programa. Za njegovu pravilnu ocenu potrebno je zadržati istorijski kontekst u kojem je nastao i uzeti u obzir kako uticaj Zahovog plana i poljske emigracije, tako i izmene kojima je Garašanin prvobitne predloge prilagodio srpskim državnim interesima (Bataković, 1994, pp. 157–183).

Posmatrano iz te perspektive, *Načertanije* predstavlja važnu etapu u razvoju srpske državnopravne i političke misli. Ono nije promenilo pravni status Kneževine Srbije, ali pokazuje da je unutar njene političke elite već sredinom XIX veka postojalo shvatanje da postojeća autonomija ne predstavlja završenu fazu razvoja srpske države. Garašaninov program je upravo zato značajan: između Srbije kakva je postojala 1844. godine i Srbije kakva bi mogla postati u drugačijim međunarodnim okolnostima pokušao je da postavi jasnu i dugoročnu državnu politiku (Ljušić, 2008, pp. 154–174).

NAČERTANIJE I KASNIJI PRAVCI SRPSKE DRŽAVNE POLITIKE

Pitanje uticaja *Načertanija* na kasniju državnu politiku Srbije zahteva određenu opreznost. Činjenica da je dokument nastao 1844. godine i da su pojedini ciljevi formulisani u njemu bili prisutni u srpskoj politici tokom narednih decenija ne znači da se celokupna spoljna i nacionalna politika Kneževine može posmatrati kao neposredno sprovođenje Garašaninovog programa. Promene međunarodnih okolnosti, smene dinastija i vlada, kao i odnosi velikih sila prema istočnom pitanju neposredno su uticali na mogućnosti i pravce delovanja Srbije. Ipak, određene ideje sadržane u *Načertaniju* mogu se prepoznati i u kasnijim nastojanjima da Srbija ojača svoju samostalnost i politički uticaj na Balkanu (Bataković, 1994, pp. 174–183; Bataković, 2014, pp. 163–194).

Posebno je značajna težnja ka vođenju državne politike koja ne bi bila potpuno vezana za interese jedne velike sile. Položaj Srbije između Osmanskog carstva, Austrije i Rusije zahtevao je stalno prilagođavanje spoljnopolitičkim okolnostima. Garašanin je već u *Načertaniju* polazio od potrebe da se odnosi sa velikim silama procenjuju prvenstveno sa stanovišta interesa Srbije. Takvo shvatanje dobilo je praktičniji izraz tokom druge vlade kneza Mihaila Obrenovića, kada je i sam Garašanin ponovo zauzimao značajno mesto u vođenju državne politike. U tom periodu pitanje oslobađanja od preostalih oblika osmanskog prisustva i povezivanja balkanskih naroda postalo je jedno od važnih pitanja srpske spoljne politike.

Određena povezanost sa ranijim Garašaninovim idejama može se uočiti i u pokušajima stvaranja političkih sporazuma sa drugim balkanskim državama i narodima tokom šezdesetih godina XIX veka. Srbija je za vreme kneza Mihaila nastojala da razvije mrežu odnosa koja bi u povoljnim međunarodnim okolnostima mogla predstavljati osnovu zajedničkog nastupa protiv Osmanskog carstva. Iako su okolnosti bile drugačije od onih iz 1844. godine, ideja da Srbija mora aktivno uspostavljati veze sa svojim okruženjem i pripremati se za promene na Balkanu pokazivala je izvesnu trajnost osnovnih načela državne politike koja su ranije bila sistematičnije izložena u *Načertaniju* (Bataković, 2014, pp. 163–194; Ljušić, 2008, pp. 165–174).

Rezultati takvog višedecenijskog razvoja srpske državnosti postali su naročito vidljivi tokom sedamdesetih godina XIX veka. Srpsko-osmanski ratovi 1876–1878. godine i međunarodno priznanje nezavisnosti Srbije na Berlinskom kongresu 1878. označili su završetak jednog perioda tokom kojeg se Srbija od autonomne kneževine postepeno razvila u međunarodno priznatu nezavisnu državu. Bilo bi, međutim, metodološki pogrešno taj proces prikazati kao neposrednu realizaciju *Načertanija*. Između 1844. i 1878. godine delovao je čitav niz unutrašnjih i međunarodnih činilaca koji su određivali tok srpske politike. Značaj Garašaninovog dokumenta pre se nalazi u činjenici da je još sredinom XIX veka sistematično izrazio shvatanje prema kojem postojeći autonomni položaj Srbije nije predstavljao krajnju granicu njenog državnog razvoja.

Upravo zato se uticaj *Načertanija* ne mora tražiti u doslovnom ostvarivanju pojedinih njegovih zamisli. Njegova važnost može se jasnije prepoznati u kontinuitetu određenih pitanja srpske državne politike: jačanju samostalnosti, odnosu prema Osmanskom carstvu i velikim silama, povezivanju sa balkanskim narodima i nastojanju da Srbija izgradi sposobnost samostalnijeg političkog delovanja. U tom smislu, *Načertanije* predstavlja važnu tačku u procesu oblikovanja dugoročnijeg pogleda na interese srpske države, čiji će se konkretni oblici menjati u skladu sa političkim i međunarodnim okolnostima druge polovine XIX veka.

ZAKLJUČAK

Načertanije Ilije Garašanina iz 1844. godine predstavlja jedan od najznačajnijih dokumenata za razumevanje razvoja srpske državne i političke misli XIX veka. Njegov značaj ne treba tražiti samo u pojedinačnim političkim zamislima koje su u njemu izložene, već pre svega u činjenici da je nastalo u trenutku kada je Kneževina Srbija, i pored ograničenog međunarodnopravnog položaja, već bila sposobna da razmišlja o sopstvenim dugoročnim državnim interesima. Postojeća autonomija nije posmatrana kao konačan rezultat procesa započetog srpskim ustancima, već kao osnova sa koje je trebalo nastaviti političko i državno osamostaljivanje.

Garašaninov program zbog toga treba posmatrati u evropskim okolnostima XIX veka, obeleženim nacionalnim pokretima, slabljenjem velikih višenacionalnih carstava i postepenim oblikovanjem nacionalnih država. Težnja srpske političke elite da srpski narod, tada podeljen između različitih državnih i imperijalnih sistema, u budućnosti okupi u jednoj državi ne može se sama po sebi smatrati istorijski neuobičajenom pojavom. Slične ideje nacionalnog okupljanja postojale su širom tadašnje Evrope, a njihovi najpoznatiji rezultati bili su procesi ujedinjenja Italije i Nemačke tokom druge polovine XIX veka. Srpsko nacionalno pitanje stoga treba razmatrati u okviru vremena u kojem je nastalo, a ne isključivo kroz političke i ideološke kategorije koje su oblikovane znatno kasnije.

Pri tome, sadržina *Načertanija* ne opravdava svođenje čitavog dokumenta isključivo na projekat teritorijalnog širenja Srbije na račun drugih naroda. Garašanin jeste Srbiji namenio središnje mesto u budućim političkim promenama na Balkanu, ali njegov program obuhvata znatno širi prostor i razvija posebne pravce delovanja prema Bugarima, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i drugim sredinama (*Načertanije*, 1844). U tom pogledu treba imati u vidu i genezu dokumenta, uključujući uticaj poljske emigracije i Zahovog plana, u kojima je oslobađanje balkanskih i slovenskih naroda i preuređenje prostora pod osmanskom vlašću predstavljalo deo šire evropske političke koncepcije (Bataković, 1994, pp. 157–183).

Zbog toga se ideja sadržana u *Načertaniju* ne iscrpljuje u pitanju položaja srpskog naroda. U dokumentu postoji i zamisao povezivanja i saradnje sa drugim balkanskim narodima čiji je položaj takođe bio određen osmanskom vlašću i interesima velikih sila. Garašanin je razumeo da Srbija, kao mala kneževina, svoje dugoročne ciljeve teško može ostvariti izolovano od svog okruženja. Njeno jačanje trebalo je povezati sa promenom šireg političkog poretka na Balkanu, pri čemu su saradnja, političke veze, kulturno delovanje i razmena informacija predstavljali važna sredstva predviđene državne politike (*Načertanije*, 1844).

Istovremeno, mora se voditi računa o državnopravnoj karti Evrope iz 1844. godine. Na prostoru koji će kasnije obuhvatiti različite južnoslovenske države nisu postojale nezavisne nacionalne države u današnjem smislu. Bosna i Hercegovina nalazila se u sastavu Osmanskog carstva, dok su prostori hrvatske pripadali habzburškom državnom okviru. Srbija je, iako još uvek autonomna kneževina pod sultanovom vrhovnom vlašću, raspolagala sopstvenim organima vlasti, razvijala državne institucije i posedovala stepen političke samostalnosti koji joj je omogućavao da postepeno oblikuje sopstvenu državnu politiku. Upravo zbog toga je u Garašaninovoj koncepciji Kneževina Srbija mogla biti zamišljena kao jedno od središta budućeg političkog okupljanja i promena na Balkanu.

To, međutim, ne znači da se kasniji razvoj Srbije može prikazati kao jednostavno ostvarivanje *Načertanija*. Od 1844. godine do međunarodnog priznanja nezavisnosti Srbije na Berlinskom kongresu 1878. godine promenili su se odnosi velikih sila, unutrašnje političke prilike, dinastije i neposredni ciljevi srpske politike. *Načertanije* nije predstavljalo pravni akt niti obavezujući državni program čije su odredbe sistematski sprovođene tokom narednih decenija. Njegov značaj je pre svega u tome što je rano i relativno celovito izrazio

potrebu za kontinuitetom državne politike i za određivanjem interesa koji neće zavisiti isključivo od trenutnih međunarodnih okolnosti.

Sa pravnoistorijskog stanovišta posebno je značajan raskorak između stvarnog položaja Srbije i političke perspektive koju je Garašanin postavio pred nju. Srbija 1844. godine nije bila suverena i međunarodno nezavisna država, ali je *Načertanije* posmatra kao političkog subjekta koji treba da poznaje sopstvene interese, prati odnose među velikim silama, razvija veze sa okolnim narodima i priprema se za buduće promene. Autonomna kneževina je na taj način u političkoj misli već počela da prevazilazi granice svog formalnog državnopravnog statusa.

Upravo u tome treba tražiti trajni značaj *Načertanija*. Ono je nastalo u vremenu u kojem su nacionalno oslobođenje, političko ujedinjenje i stvaranje nacionalnih država predstavljali jedno od centralnih pitanja evropske politike. Garašanin je srpsko pitanje pokušao da smesti u takav širi proces i da Srbiji odredi aktivnu ulogu u budućim promenama na Balkanu. Bez obzira na različita kasnija tumačenja ovog dokumenta, njegova pravilna istorijska ocena zahteva da bude posmatran u političkim, pravnim i međunarodnim okolnostima sredine XIX veka. Tako sagledano, *Načertanije* predstavlja svedočanstvo sazrevanja srpske državne ideje i nastojanja da se budućnost Srbije i srpskog naroda ne prepusti isključivo politici velikih sila, već da se o njoj promišlja kroz sopstveni, dugoročniji program državnog razvoja.

IZVORI I LITERATURA

Primarni izvori

Garašanin, I. (1844). *Načertanije: Program spoljašnje i nacionalne politike Srbije na koncu 1844. godine*.

Hatišerif iz 1830. godine. (1830).

Hatišerif iz 1833. godine. (1833).

Ustav Knjažestva Srbije, tj. Sultanski hatišerif iz 1838. godine. (1988). U D. Mrđenović (prir.), *Ustavi i vlade Kneževine Srbije, Kraljevine Srbije, Kraljevine SHS i Kraljevine Jugoslavije (1835–1941)* (str. 53–60). Nova knjiga.

Literatura

Bataković, D. T. (1994). Ilija Garašanin's *Načertanije*—A reassessment. *Balcanica, 25*(1), 157–183.

Bataković, D. T. (2014). *The foreign policy of Serbia (1844–1867): Ilija Garašanin's Načertanije*. Institute for Balkan Studies, Serbian Academy of Sciences and Arts.

Jovanović, S. (1925). *Ustavobranitelji i njihova vlada: 1838–1858*. Geca Kon.

Ljušić, R. (1993). *Knjiga o Načertaniju: Nacionalni i državni program Kneževine Srbije (1844)*. BIGZ.

Ljušić, R. (2008). Ilija Garašanin on Serbia's statehood. *Balcanica, 39*, 131–174.

Stranjaković, D. (1939). Kako je postalo Garašaninovo *Načertanije*. *Spomenik Srpske kraljevske akademije, 91*.

ILIJA GARAŠANIN'S *NAČERTANIJE* AS A PROGRAMME OF SERBIAN STATE POLICY

Authors: JOVAN CONIĆ, Natalija Todorović
e-mail: jovanconic96@gmail.com
Mentor: Full Prof. Aleksandar Đorđević
Faculty of Law, University of Niš

Introduction: This paper examines Ilija Garašanin's Načertanije of 1844 as one of the most significant documents of nineteenth-century Serbian state and political thought. Its origins and content are considered within the context of the constitutional and legal position of the Principality of Serbia and the political circumstances of the period.

Aim: The aim of the paper is to determine, through a legal-historical analysis, the significance of Načertanije for the development of Serbian state policy, with particular emphasis on the relationship between the limited constitutional and legal position of the Principality of Serbia and the political objectives formulated in Garašanin's programme.

Materials and Methods: The research is based on historical and legal sources, as well as relevant scholarly literature. Legal-historical, normative, and comparative methods are applied.

Results: The analysis shows that Načertanije was not merely a programme of foreign and national policy, but also a long-term conception of strengthening Serbian statehood. Its objectives went beyond Serbia's position as an autonomous principality at the time and reflected an aspiration towards increasingly independent political action.

Conclusion: Načertanije occupies a distinctive place in the development of modern Serbian statehood. Its legal-historical significance lies in the contrast between the formally limited position of the Principality of Serbia and the aspiration to pursue an independent and strategically conceived long-term state policy.

Keywords: Načertanije; Ilija Garašanin; Principality of Serbia; Serbian state policy; constitutional and legal development; statehood